

CONTRIBUȚII NEOKANTIENE ÎN TEORIA CATEGORIILOR

ALEXANDRU BOBOC

1. Considerațiile ce urmează s-ar putea integra în tema: prezențe kantiene în gândirea contemporană. *Mutatis mutandis* însă, întrucât e vorba de o continuitate care îndreptățește formularea neokantianului Wilhelm WINDELBAND: „Kant verstehen heißt, über ihn hinausgehen” (*Präludien*, I, 1883).

Pe acest fond devine inteligibilă modalitatea de acțiune a criticismului kantian în geneza concepțiilor contemporane despre categorii și sisteme categoriale, acțiune riguros delimitată prin însăși *Critica rațiunii pure*: categoriile ca «reine Verstandesbegriffe» (concepte pure ale intelectului), «wahre Stammenbegriffe des reinen Verstandes» (adevărate concepte originare pure ale intelectului), concepte din care provin toate celelalte concepte: „Aceeși funcție care dă diferitelor reprezentări unitate *într-o judecată* – sublinia Kant – dă unitate și simplei sinteze de diferite reprezentări într-o intuiție, unitate care, în general vorbind, se numește concept pur al intelectului. Același intelect deci, și anume prin aceleași acte prin care a produs concepte, cu ajutorul unității analitice, forma logică a unei judecăți, introduce cu ajutorul unității sintetice a diversului, care se găsește în intuiția în genere și în reprezentările lui, un conținut transcendent; de aceea ele se și numesc *concepte pure ale intelectului*, care se raportează a priori la obiecte, ceea ce nu poate face logica generală. În felul acesta, există exact atâtea concepte pure ale intelectului care se raportează a priori la obiecte ale intuiției în genere câte funcții logice existau în toate judecățile posibile în tabelul precedent (tabelele judecăților, «funcția gândirii în judecată», n.n. – A.I.B.); căci funcțiile amintite epuizează complet intelectul și îi măsoară în întregime capacitatea. Vom numi aceste concepte, după Aristotel, *categorii*, întrucât intenția noastră este la origini identică în total cu a sa, deși în realizare se îndepărtează foarte mult de ea... A fost un plan demn de un bărbat perspicace ca *Aristotel* acela de a căuta să stabilească aceste concepte fundamentale. Dar fiindcă nu avea nici un principiu, el le-a adunat în grabă, așa cum i se prezentau...”¹

¹ Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, Editura Științifică, București, 1969, p. 110. Kant oferă apoi „Tabloul categoriilor” (12 categorii) și precizează: „Aceasta este deci lista tuturor conceptelor originare pure ale sintezei pe care intelectul le cuprinde a priori în sine și în temeiul cărora numai el este un intelect pur; pentru că numai cu ajutorul lor el poate înțelege ceva din

2. Așadar, Kant pune în atenție «deducerea sistematică dintr-un principiu», prin «facultatea de a judeca», pe care urmașii au integrat-o în modalități diferite, printr-o aclimatizare la noul stadiu al dezvoltării gândirii, înscrisă pe calea ordonării în «sisteme» ale categoriilor. Așa cum s-a precizat: „tabela judecăților ordonată sistematic de Kant a constituit astfel firul călăuzitor pentru dezvoltarea unei complete *tabelle a categoriilor*, în a căror concepere vechea idee didactică de «tabula logica» a fost legată atât cu cea a reprezentării și completitudinii, cât și cu aceea a deductibilității sistematice. Ca și concepte pure ale intelectului, corespunzătoare funcțiilor judecății și sintezei lor, care au o altă origine decât principiile sensibilității, deosebindu-se atât de conceptele «supracategoriale» sau «transcendentale» ale tradiției clasice, cât și de «Ideile» rațiunii pure, categoriile dezvoltate de Kant posedă atât valabilitate intențională pentru obiecte ale intelectului în genere, cât și semnificație posibilă pentru cunoașterea provenită din experiență. Ele sunt, astfel, pe de o parte concepte de structură a oricărei științe, întrucât aceste concepte trebuie să se bazeze pe ele, așa încât, ceea ce se prezintă totdeauna ca obiect al unei științe posibile, este cel puțin gândit prin ele; pe de altă parte, conceptele pure ale intelectului dobândesc semnificație cognitivă numai dacă aplicarea lor la fenomene este garantată fundamental printr-o „deducție transcendentă”².

Teoriile unor gânditori de referință pentru orientările cuprinse sub denumirea de «neokantianism» (Cohen, Natorp, Windelband, Rickert, Lask și alții) se caracterizează printr-o referire expresă la Kant, în construcții ce duc mai departe gândul criticismului, în noi formule de punere a problemei «fundamentării transcendentale» a cunoașterii obiective, centrate de ideea „constituirii apriori a obiectelor”. Categoriile sunt concepute în acest context drept „un fir călăuzitor pentru tratarea și înțelegerea a ceea ce ar putea valora (gellen) ca obiect al cunoașterii. În ceea ce privește resemnificarea doctrinei categoriilor a lui Kant, nu vor prelua însă pretenția acestuia la completitudinea tabelii sale a conceptelor pure ale intelectului”³.

3. În sensul celor menționate semnalăm mai întâi poziția unuia dintre cei mai de seamă exegeți ai criticismului kantian și autorul unei construcții neokantiene, Hermann Cohen: „Două puncte de vedere domină deducerea de către Kant a

diversul intuiției, adică poate gândi un obiect al ei. Această diviziune este dedusă sistematic dintr-un principiu comun, anume *facultatea de a judeca* (care este totuna cu facultatea de a gândi) și nu s-a născut rapsodic, dintr-o cercetare, întreprinsă la întâmplare a conceptelor pure...” (*Ibidem*, p. 111).

² Ritter, J.-Gründer, K., *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 4(I-K), Schwabe & CO. Ag. Verlag, Basel, 1976, p. 728.

³ *Ibidem*, p. 745.

elementelor cunoașterii. Un punct de vedere constă în *principiile* sintetice – expresia sa pentru fundamentele, pentru principiile cunoașterii. Celălalt însă constă în formele judecății, așa cum acestea sunt desemnate în mod tradițional în «logica generală» – expresia sa pentru logica formală. Ambele puncte de vedere corespund celor două concepții ale sale despre *a priori*. Principiile reprezintă *Transcendentalul a priori*; felurile de judecată (*Urteilsarten*) reprezintă *metafizicul a priori*. Ambele sunt cuprinse laolaltă în *unitatea conștiinței*⁴.

Tratarea problemei raportului dintre categorie și judecată întâmpină unele dificultăți, legate mai întâi chiar de faptul că „succesiunea internă a categoriilor, care în pluralitatea lor ia naștere dintr-o modalitate de judecată (*Urteilsart*), are în ea un fir călăuzitor, prin care rămâne asigurată conexiunea ei genealogică”⁵.

O mare „temere” poate fi însă legată de următoarea situație: „Nucleul adevărat al unei categorii pare a se afla într-un tip de judecată, dar la o examinare mai atentă, o alta se dovedește drept rădăcina. Categoria a ajuns la cea mai profundă a ei semnificație abia în decursul dezvoltării științifice, și abia astfel a devenit o problemă clară. În suportul judecății ne-am putea rătăci sau am putea chiar greși. Aici pare a se concentra o incomparabilă diferență între *categorie și judecată*”⁶.

Se ridică întrebarea: „Cum s-ar putea, corespunzător noii categorii, să se afle o modalitate de judecată (*Urteilsart*) mai potrivită pentru noua semnificație a acesteia, dacă principial nu ar exista o astfel de corelație între categorie și judecată?”⁷

În măsura în care ne oprim la raportul dintre categorie și judecată, „nu luăm în seamă nici o deosebire între ele; căci numai șirul și gruparea uneia dintre ele, fie aceasta cea a judecăților sau cea a categoriilor, ar trebui să devină firul călăuzitor pentru celelalte; dar noi *luăm în seamă* între ele o intercorelație. Ca urmare, nu numai un tip de judecată poate să cuprindă o pluralitate de categorii, ci și o categorie poate să fie conținută în mai multe feluri de judecată...”⁸

Mai exact, față de limitele „felurilor de judecată”, categoriile „trebuie să fie gândite în decurgere, fără ca din această cauză să-și piardă propria lor grupare.

⁴ H. Cohen, *Logik der reinen Erkenntnis*, 3. Aufl., Bruno Cassirer, Berlin, 1922, p. 48. „Și această *expresie*, continuă Cohen, ascunde în sine acele două semnificații. Ea înseamnă o dată, conform semnificației dominante, care se atribuie conștiinței în epoca modernă de la Leibniz încoace, mai cu seamă *unitatea principiilor*, dar totodată și *unitatea conștiinței de sine*. Deducției metafizice a categoriilor, nume cu care Kant desemnează numai conceptele de bază (*Grundbegriffe*), îi corespund formele judecății. Deoarece în semnificația metafizică a lui a privi valoarea acestuia nu ajung la sensul critic al lui Kant, ci mai degrabă la fundamentarea sa transcendentă și la facilitarea acesteia, este indicat totodată cu aceasta pericolul în care se afla Kant în pornirea de la împărțirea tradițională a judecăților” (*Ibidem*, p. 48-49).

⁵ *Ibidem*, p. 51.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 52.

⁸ *Ibidem*.

Direcția între *categorie* și *judecată* este una reciprocă: categoria este scopul judecății, iar judecata este calea categoriei”⁹.

O astfel de punere a problemei devine inteligibilă pe fondul preocupării lui Cohen de a fundamenta „cunoașterea pură”: gândirea ca „gândire absolută a originii” se realizează constant în judecăți, a căror unitate se desfășoară în diferite feluri de judecată (*Urteilsarten*) – judecăți ale legilor gândirii, ale matematicii, ale științei matematice a naturii, – care corespund obiectelor cunoașterii. Aceste diferite feluri de judecată sunt «moduri de a funcționa» (*Betätigungsweisen*) ale judecății; *categoriile*, ca «moduri de origine de legare a multiplului» devin «condiții logice necesare ale experienței», mai exact: «expresii ale legității gândirii care se raportează la obiecte prin judecăți»; deoarece multiplul este creat în actul de judecare, cunoașterii îi revine ca «dat» numai ceea ce este format categorial, renunțându-se astfel la ideea lui Kant despre corespondența dintre categorie și judecată¹⁰.

În principal, această reorientare a gândului kantian începe cu reducerea aprioricului, la forma unică a categoriei, și astfel „categoria nu mai e caracterizată ca «concept» ci ca predicție, ca o formă de judecată. Ea nu este o stare, ci un act”; „în locul corespondenței sărace într-un fel de judecată și o singură categorie, H. Cohen stabilește o largă corelație între judecăți și categorii, așa încât o categorie poate ajunge la deplina ei dezvoltare, suferind orientarea mai multor feluri de judecăți. Se înlătură astfel orice dogmatism, căci spărgând cadrele fixe ca număr și calitate și dând categoriilor deplină libertate de mișcare și creștere, acestea nu mai sunt forme infailibile, totul se schimbă, se adâncește, evoluează cu trebuințele și problemele științei”¹¹.

4. O altă direcție de factură kantiană, care pune însă accent pe raportul *categorie* și *valoare*, este reprezentată de Windelband, Rickert, Lask, B. Bauch (așa-numita „Școală de la Baden”), prin care filosofia kantiană este luată ca punct

⁹ *Ibidem*, Cohen concepe judecata în corelație cu gândirea: „Gândirea, ca gândire a cunoașterii, ni s-a dovedit a fi *producere* (*Erzeugung*). Avem nevoie de această caracteristică preliminară a gândirii, deoarece vrem să proclamăm logica noastră ca *logică a originii*. Producerea rămâne însă nedeterminată, dacă nu este gândită ca producere din origine...” (*Ibidem*, p. 53).

Este ideea de bază a „logicii cunoașterii pure”, pentru care gândirea nu are o premisă (un „dat”), ci este „origine” în sens absolut: idealismul logico metodologic al școlii de la Marburg a neokantianismului.

¹⁰ H. Cohen, *Logik der reinen Erkenntnis*, p. 35-38; 47-52. Cf. Al. Boboc, *Kant și neokantianismul*, Editura Științifică, 1968, p. 114-122. Este de reținut că H. Cohen dezvoltă un sistem al categoriilor în orizontul concepției după care trebuie să admitem o pluralitate de categorii, dată fiind, bineînțeles, dependența de mersul cunoașterii științifice și de problemele noi care se impun (*Ibidem*, p. 120-128).

¹¹ Alice Voinescu, *Școala de la Marburg*, în: *Istoria filosofiei moderne*, Vol. III: *Perioada contemporană*, Societatea Română de Filosofie București, 1938, p. 149.

de plecare pentru fundamentarea unei filosofii a valorilor și a culturii. „În fondul ei cel mai adânc – sublinia B. Bauch – filosofia kantiană poate fi considerată drept filosofie a valorii; și ceea ce Kant înțelegea prin «Idee», întrucât o concepea ca pe o «temă eternă» va da expresia adecvată sensului valorii însăși”¹².

Este de reținut că punctul de vedere al acestei orientări se află în cercetările lui Hermann Lotze (1817-1881), care a propus ideea de «valabilitate în sine», ca gen proximal pentru predicția despre *valoare*: valoarea este *valabilă*, spre deosebire de *realitate*, care *este* (într-o modalitate determinată, bineînțeles). Pe același fond, Lotze considera că „sentimentul” (Gefühl) este purtător de valori¹³, teză care, mai târziu (după 1900) va deveni constitutivă orientării fenomenologice în axiologie (Max Scheler, îndeosebi).

Pe linia inițiată de Lotze, Wilhelm Windelband (1848-1915) distinge riguros între *normă* și *lege* punând în atenție opoziția dintre judecată (Urteil) și apreciere (Beurteilung)¹⁴, de fapt, dintre explicare și apreciere, și dezvoltă un sistem al categoriilor, insistând asupra necesității unui principiu de deducere „sistematică” a categoriilor, grupate în „categorii constitutive” (obiectuale – gegenständliche) și „categorii reflexive”: „Prin categorii – scria Windelband – înțelegem formele sintetice sau raporturile în care conținuturile date intuitiv sunt conexe laolaltă pentru conștiință”¹⁵.

5. În concepția lui Heinrich Rickert (1863-1936), „principiul” de deducere a categoriilor este precizat printr-un proces complex de situare a conceptului de categorie în contextul: *normă* (transcendentă) – *categorie* (forma actului de judecare) – *forma transcendentă* (forma judecării efectuate): ca „structuri funcționale ale cunoașterii”, categoriile sunt totodată „formative” (formgebende), dar într-un act de judecare în care „se recunoaște” imperativul (transcendent) și, în legătura cu „forma judecării efectuate” se determină „forma obiectului cunoașterii”.

¹² B. Bauch, *Wahrheit, Wert und Wirklichkeit*, F. Meiner, Leipzig, 1923, p. 469. Autorul concepea judecățile „așa cum le-a definit Kant, anume ca funcțiuni”, iar în ceea ce privește *categoriile* scria: „în sens strict considerată, categoria este «relație pură de valabilitate»” (*Ibidem*, p. 180, 192).

¹³ H. Lotze, *Mikrokosmos. Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit* (1856), 6. Aufl., F. Meiner, Leipzig, 1923, p. 340.

¹⁴ W. Windelband, *Normen und Naturgesetze* (1882), în: *Präludien. Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie*, Bd. II, 9. Aufl., J.C. Mohr, Tübingen, 1924, p. 24-28.

¹⁵ *Idem*, *Vom System der Kategorien* (în: Philos. Abh. Chr. Sigwart zum Jo. Gebuststag, 1900, p. 45. Cf. J. Ritter und K. Gründer, *Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 4, p. 748: aflarea unui principiu de deducere a categoriilor este posibilă numai dacă le înțelegem ca forme ale gândirii capabile de relaționare” și este realizabilă numai dacă devine clară „conexiunea modurilor de relaționare”).

Într-o exprimare mai clară: „Categoriile constitutive *sunt*, cele reflexive *au valabilitate*. Cele dintâi sunt relații obiective transcendentale. Grație spațiului și timpului categoriile reflexive pot deveni constitutive” (N. Balca, *Școala de la Baden*, în: *Istoria filosofiei moderne*, III, p. 171).

Într-un fel, categoriile sunt „principii formatoare (*bildende*)” de „configurații transcendente” în sfera obiectelor cunoașterii. Dar, după Rickert, „cunoașterea este recunoaștere (*Anerkennen*), nu se reduce la „simpla reprezentare”, ceea ce schimbă și *poziția subiectului: nu cunăscător, ci valorizator*: „Abia o dată cu *subiectul* care afirmă, la poziție, *valorizează*, intervine un subiect al cunoașterii care merită acest nume... Abia în *recunoașterea* unei valori putem să sesizăm actul pe care el trebuie să-l efectueze pentru a lua în stăpânire obiectul în care și el (ca act) poate exista. Reprezentările, cu conținutul lor reprezentat, nu sunt niciodată, după esența prestației lor, acte teoretice ale subiectului. Numai afirmarea care valorizează conferă sens acestui act”¹⁶.

Conceptul de «recunoaștere» devine astfel hotărâtor: prin poziție cu conceptul de cunoaștere bazat pe sinteza unor reprezentări, «recunoașterea» presupune un dat absolut: imperativul (*das Sollen*) (transcendent), survenit prin actul judecării transformat: nu *a judeca* (*urteilen*), ci *a aprecia* (*beurteilen*), ceea ce restructurează contextul în care își află locul (funcția) categoria.

Iată, în acest sens, unul dintre textele cele mai semnificative: „Pentru a scoate în evidență semnificația obiectuală (*gegenständliche*), pe care o are conținutul de judecată realizat, intenționăm ca forma sa, pe care el o primește prin recunoașterea normei transcendente, și care îi conferă obiectivitate nu prin raportarea la un real immanent, ci la un imperativ transcendent, să o numim *forma sa transcendentală*, și ca urmare, să deosebim în orice cunoaștere *trei* factori formali: *norma* transcendentă, care garantează conexiunea conținutului și a formei, *categoria*, care reprezintă sensul formal al actului recunoașterii ei, și, în fine, *forma transcendentală*, care este de aflat în conținutul de judecată obținut. *Norma* este forma imperativului (*des Sollens*) sau a obiectului transcendent nereal, care, fiind conexiune a formei și conținutului, se opune subiectului. *Categoria* este *forma actului de judecare* (*die Form des Urteilsaktes*), în care cuprinde acest obiect prin afirmare, și îngăduie astfel să ia naștere produsul de cunoaștere. În fine, *forma transcendentală* este forma judecării efectuate, despre care se crede că ar reproduce forma obiectului real obținut”¹⁷.

¹⁶ H. Rickert, *Der Gegenstand der Erkenntnis. Einführung in die Transzendentalphilosophie* (4. und 5. Aufl.), J.C.B. Mohr, Tübingen, 1921, p. 167. În alți termeni, „cunoașterea este, după sensul ei logic, *recunoaștere* de valori sau respingere de non-valori...” (*Ibidem*).

¹⁷ *Ibidem*, p. 322. Prezența *formei* creează un context mai larg: „La aceste trei forme, care rezultă în mod necesar, de îndată ce este vorba nu numai de *obiectul cunoașterii*, ci și de *cunoașterea obiectului*, și împreună cu care survine teoria cunoașterii care procedează subiectiv, se adaugă încă o a patra, forma logicii «obiective», care, ca valoare transcendentă ține de conținut și care pare să posede obiectul în al său «în sine», dacă îl gândim ca separat de subiectul cunoscător, adică, în sens strict nu-l mai gândim ca obiect. În fine, este de numit încă acea formă, pe care trebuie să o accepte realismul empiric, pentru ca să poată gândi, obiectul ca o corelație efectivă a formei și a conținutului. În ansamblu, obținem astfel nu mai puțin decât *cinci forme diferite*, dintre care, în sensul cel mai larg al cuvântului, două sunt forme ale judecării și trei – forme ale obiectului...” (*Ibidem*, p. 322-323).

Norma, categoria și forma trebuie concepute și în sine, prin funcția lor în realizarea cunoașterii (în sensul precizat: ca «recunoaștere»), separat de actele prin care sunt legate de viața sufletească. Este aici prezent un antipsihologism (în atmosfera veacului pe atunci: începutul secolului 19, fenomenologia lui Husserl etc.). Ca urmare, devin inteligibile precizările: «recunoașterea» normei nu trebuie considerată „ca un act psihic”, cu toate că despre ea putem vorbi „numai în expresii care indică acte psihice”; separăm „sensul logic al categoriei” de „ființa psihică reală care efectuează recunoașterea, căci ne mișcăm „în sfera conceptelor”; cu *categoria* ca „formă a afirmării” configurăm „numai conceptul conștiinței în genere judicative”¹⁸.

Centrul de atracție al tuturor acestor interrelații îl constituie *cunoașterea*, concept gândit în vederea reconstituirii «teoriei cunoașterii» (*Erkenntnislehre*) în tradiție kantiană, dar operând asupra obiectului în dublu sens: «obiect al cunoașterii» (*Gegenstand der Erkenntnis*) și «cunoaștere a obiectului» (*Erkenntnis des Gegenstandes*) unite prin «actul de cunoaștere» (*Erkenntnisakt*) în obiectul unei noi forme a «filosofiei transcendente», determinată (în mare măsură) de conceperea cunoașterii ca «recunoaștere» (*Anerkenntnis*) și de distincția dintre *sens*, purtător al „valabilității” (în judecată) și *valoare* (valabilitatea „în sine”).

În principal, determinarea „obiectului cunoașterii” (în sensul: «cunoaștere» ca «recunoaștere» – *Das Erkennen als Anerkennen*) se poate înfăptui numai dacă „actul judecării, în sensul său pozitiv, ca act al valorizării (Wertens) teoretice este separat de orice simplă reprezentare și de prestațiile acesteia... Poziționarea (*das Stellungnehmen*) față de valori este așadar legată în mod necesar cu sensul fiecărei prestații a judecării”; „vrem să spunem, că cunoașterea însăși, în ceea ce privește prestațiile ei, este de semnificat ca o *valorizare* (Westen). Numai actele valorizării sunt adevărate ori false”¹⁹.

Rickert precizează apoi că s-ar putea constata astfel „o dublă măsură de relaționare: cea a sensului transcendent, pentru actul de cunoaștere, și cea a obiectului pentru conținutul transcendent al judecării; totodată actul de cunoaștere,

¹⁸ *Ibidem*, p. 324. Așadar, „ca și norma transcendentă, *categoria* premerge conceptual oricărui real (Wirklichen)... Ca formă a afirmării (Jaform) a sensului immanent al judecării, ea unește imperativul transcendent valabil cu actele subiectului cunoscător, în care ea este conținută ca moment formal identic, și, întrucât numai cu ajutorul ei se stabilesc definitiv atât conceptul de obiect al cunoașterii, cât și conceptul de cunoaștere a obiectului, în conceptul ei culminează ca obiect, pe calea subiectivă a actului de cunoaștere, o filosofie transcendentă veritabilă” (*Ibidem*, p. 325).

¹⁹ *Ibidem*, p. 165. De fapt, „orice cunoaștere începe cu judecata, continuă în judecări și poate sfârși numai în judecări. Cunoașterea ca cunoaștere «actuală» constă astfel numai din judecări”; „chiar judecata care exprimă faptul că «obiectele» concordă cu reprezentările, închide în afirmația sa *recunoașterea* unei valorizări sau o valoare” (*Ibidem*, p. 163, 167).

prin sensul transcendent, trebuie să cuprindă obiectul, ca să îndeplinească ceea ce el, ca act de cunoaștere, are de prestat”²⁰.

Această restructurare a cunoașterii prin înțelegerea „actului judecării” și ca „act al valorizării” situează teoria cunoașterii însăși în orizontul teoriei valorii. Aceasta determină și schimbarea poziției categoriilor, care nu mai sunt „forme a priori ale obiectelor reprezentate”, ci „structuri formaționale” ale cunoașterii sale, chiar mai mult; forme de cuprindere a „sensului formal al actului de cunoaștere”, dar și „formă a actului de judecare” prin raportare la valori. „Orice judecată – scrie Rickert – este o apreciere (*Beurteilung*) sau o valorizare (*Wertung*), ceea ce nu trebuie să însemne că orice judecată aparține de așa-numitele «judecați de valoare». În punerea problemei dimpotrivă, noi avem de a face numai cu judecați despre ființă sau mai exact despre realitate, aceasta întrucât ne limităm la problema cunoașterii realității și intenționăm să înțelegem această judecată pusă de realitate ca recunoaștere de valori sau valorizare”²¹.

6. În contextul unei abordări de tip neokantian se situează și *Emil Lask* (1875-1915), discipol al lui Rickert, dezvoltând însă o „teorie a categoriilor”, după care categoriile constituie un «material» pentru «obiectivitate» (*Gegenständlichkeit*) și, ca urmare, în forma categorială ar fi de considerat «fenomenul logic originar» (*das logische Urphänomen*).

Lask este preocupat în principal de „logica filosofiei și teoria categoriilor”, o asociere cu scop de a releva specificul și rolul logicii în funcționarea în sistem a filosofiei și a categoriilor: „trebuie înainte de toate să fie schițat tipul unei «teorii a două lumi» (*zweiweltentheorie*) pentru ca pentru susținătorii unei astfel de teorii să poată să fie postulată o logică și o doctrină a categoriilor care se află în acord cu ea”²².

O astfel de dependență se justifică și istoric și sistematic: „Prin întreaga istorie a gândirii se manifestă încercarea de a aduce claritate și ordine în conceptul trăitului (*Erleben*) în genere, al gândirii în genere, a ceva în genere. Încă de la primele începuturi ale speculației, aceasta a condus la conturarea treptată a unei teorii a două lumi (*Zweiweltentheorie*) și, pornind de la o astfel de deosebire fundamentală a două sfere originare opuse a luat naștere orice orientare ultimă și unitară a concepțiilor despre lume... În mii de variații ale numelui și

²⁰ *Ibidem*, p. 240. Este de reținut totodată că „obiectul cunoașterii” (în sensul idealismului transcendent, aici reinnoit) nu este «dat» nici imanent nici transcendent, ci „dat ca temă” (*aufgegeben*) (*Ibidem*, p. 316), ceea ce marchează o altă latură a distanțării de concepțiile care-l determină numai în raport cu reprezentarea, și nu cu actul valorizării.

²¹ *Ibidem*, p. 169. Dar, precizează Rickert, „valoare recunoscută în orice judecată adevărată fiind atemporală în valabilitatea ei, este și *independentă* de orice conținut real al conștiinței individuale, care ca o configurație temporală, are totdeauna un început și un sfârșit” (*Ibidem*, p. 177).

²² E. Lask, *Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre*, în: *Gesammelte Schriften*, II. Bond, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1923, p. 5.

sensului s-a repetat dualismul modelat exemplar de Platon, această teorie a celor două lumi”²³.

Toate sistemele care s-au prezentat istoricește sunt de înțeles „după luarea de poziție” față de această „deosebire fundamentală”; și constituie „o realizare eliberatoare și clarificatoare a contemporaneității faptul că, – în principal în legătură cu îndemnul lui Lotze – totalitatea a ceea ce este în genere posibil de gândit se reîntoarce la o ultimă dualitate, la prăpastia dintre fiind (*Seiendem*) și valabil (*Geltendem*), dintre domeniul ființei și domeniul valabilității, dintre configurațiile despre ființă și configurațiile despre valabilitate, dintre sfera realității și sfera valorii, dintre ceea ce *este* și *se petrece* și ceea ce e valabil (*gilt*), fără să trebuiască să fie”²⁴.

Problema dificilă nu privește configurațiile în raport cu ceea ce *este*, cu ființa, ci cu ceea ce „valorează, fără să trebuiască să fie” (das «*was gilt, ohne sein zu müssen*»), pe scurt „cercetare aprofundată a ceea ce nu este (des Nichtssein), a ceea ce-i valabil atemporal, a semnificațiilor valabile a formelor sensului, precum și a valorii...”²⁵

Trebuie să deosebim însă riguros „domeniul valabilului” de ceea ce ține de „cercul nesensibilului”(Nichtsinnliche) și să luăm în atenție contribuțiile lui Lotze: a constituit „o prestație hotărâtoare” a lui Lotze „faptul că, alături de modurile fiindului și cele ale suprafiindului, a descoperit *valabilul* (das *Geltende*) ca un al treilea domeniu, și cu aceasta – cel puțin implicit – a făcut vizibilă insuficiența dualității străvechi a sensibilului și suprasensibilului, al oricărei teorii a două lumi. Noi ne aflăm astăzi în epoca impulsului său însuflețitor”²⁶.

Conceptia lui Lotze devine hotărâtoare „pentru înțelegerea stadiului actual al teoriei categoriilor”; căci „la baza unei teorii a categoriilor orientată de teoria a două lumi se află în esență dualismul sferei ființei și al sferei valabilității (*Geltungssphäre*), al cunoașterii ființei și al cunoașterii valabilității”²⁷.

În esență, filosofia teoretică, logica, teoria categoriilor constituie „o ramură a științei filosofice a valabilității, obiectul lor aparține sferei valabilității”; „principiile filosofiei transcendente, doctrina categoriilor a lui Kant sunt cele care

²³ *Ibidem*. Și s-a exprimat în opoziția dintre sensibil și inteligibil, fenomen și idee, materie și formă, materie și spirit, finit și infinit, relativ și absolut, natură și rațiune, natură și libertate etc.

²⁴ *Ibidem*, p. 6.

²⁵ *Ibidem*, p. 6. Toate acestea se pot regrupa după ceea ce constituie „adevărata tăietură în conținutul a ceva în genere”: „deosebirea fiindului și cea a nefiindului”, ceea ce orice „teorie a două lumi” statuează: alături de „lumea sensibilă”, una inteligibilă (*Ibidem*, p. 6,7).

²⁶ *Ibidem*, p. 14. Această influență a conceptului lotzean despre «ceea ce-i valabil, fără a trebui să fie» e vizibilă la Windelband, Cohen, Husserl, Rickert și alții. Pe scurt, „elaborarea de către Lotze a concepției despre sfera valabilității (*Geltungssphäre*) a jalonat calea cercetării filosofice contemporane” (*Ibidem*, p. 15)

²⁷ *Ibidem*, p. 15,16. Aceasta înseamnă „preconizarea unei teorii a categoriilor care corespunde teoriei a două lumi”; 2postulăm astfel o logică care concordă cu teoria a două lumi”(*Ibidem*, p. 21,23).

trebuie să-și afle aici o aplicare a lor dezvoltată și astfel și consolidarea. Conceptul kantian de formă și concept de categorie, fapta copernicană, iată ce se află la baza tuturor dezvoltărilor ce urmează²⁸.

Lask dezvoltă astfel o teorie a categoriilor „după măsura domeniilor obiectuale ale fiindului sensibil și ale valabilului nesensibil”, două „regiuni categoriale” determinate după deosebirea dintre „ființă și valabilitate” (Sein und Gelten) și corelarea lor după raportul dintre *formă* și *material*.

Întrucât Lask inițiază o teorie a categoriilor „în jurul unei logici a filosofiei, adică unei logici a sferelor valabilității”, se atinge astfel „nu numai un nivel de dezvoltare a punerii problemelor filosofice, ci totodată un gen de autorefecție a principiului filosofic al neokantianismului”²⁹.

Aceasta vine cumva în acord cu ceea ce Lask însuși spunea că e valabil pentru doctrina categoriilor: „ce fel de doctrină a categoriilor formează cineva, depinde de ce fel de filosof este, ori cel puțin ar trebui să depindă de aceasta”³⁰.

7. Preocupările pentru tema categoriilor în neokantianism vădesc tendința de a acomoda „principiul” kantian la noul stadiu al dezvoltării științelor, îndeosebi al constituirii „științelor spiritului” (în fond: științele privind omul și istoria), fenomen care a impulsionat cercetările în sferele logicii și ale metodologiei, mergând până la „logica științelor spiritului” (Wundt, Dilthey, chiar Windelband și Rickert).

Era vorba în fond de o schimbare a concepției despre experiență (ceea ce se vede, de pildă, la neokantianul H. Cohen prin scrierea „Kants Theorie der Erfahrung”, 1871) în condițiile afirmării „științelor particulare” (Einzelwissenschaften), în deosebi, care impuneau o revedere a reflecției teoretico-gnoseologice, mai exact, o altă înțelegere a „valabilității obiective a cunoașterii de experiență” (Erfahrungswissen), ireductibilă la ceea ce neokantienii numeau „științele nomotetice” (despre legi). Au luat astfel amploare preocupările pentru „științele idiografice” (științele istorice, îndeosebi).

Problema fundamentării (de sorginte kantiană se prezintă și în filosofia matematicii de la sfârșitul secolului 19 și începutul secolului 20) impunea o nouă „lectură” a tradiției kantiene, prezentă în principal ca pregătire pentru înțelegerea „obiectului cunoașterii” în unitatea dintre logică, teoria cunoașterii și teoria categoriilor.

În acest sens, Rickert, Cohen, Lask oferă construcții teoretico-metodologice de mare amploare, în cadrul cărora (așa cum am arătat în cele de mai sus) teoria

²⁸ *Ibidem*, p. 25.

²⁹ J. Ritter und K. Gründer, *Op. cit.*, p. 752. Lask însuși scria (în încheierea lucrării sale): „O logică va fi posibilă abia prin doctrina categoriilor a filosofiei, care trece realmente în realizarea împreună cu *ansamblul cunoașterii*, care preia și legitimează în conștiință logică întregul științelor” (*Ibidem*, p. 271).

³⁰ E. Lask, *Op. cit.*, p. 4.

categoriilor ocupă poziția centrală, mergând chiar până la ideea de „a fundamenta categorial sistemul categoriilor”, ca sistem deschis (dincolo de „tabela” kantiană), în acord cu progresele cunoașterii și ale cercetării științifice. Punctul de plecare al acestor dezvoltări (constructive, cu adevărat) rămâne constant același: Kant. Capătă astfel rezonanță (profetică, parcă!) cuvintele care centrează încheierea *Criticii rațiunii pure*: «Der *kritische* weg ist allein noch offen».